

Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma

Hatice AYATAÇ¹, Tülay ZIVALI TURHAN²

¹ İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, Taşkılla/Taksim, Beyoğlu/İstanbul

² Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara

ayatac@itu.edu.tr; tturhan@ybu.edu.tr

Özet: Sokak isimleri kentsel mekânın görülebilen anlamıdır. Kentin oluşumu ve değişimini okumak kentin fiziksel dokusu üzerinden olduğu kadar sokakların isimleri üzerinden de yapılır. Sokak isimleri evrensel değildir, bir kenti farklılaştıran kültürel bir bileşendir ve fonksiyonel, tarihi, kültürel, yapısal bir işaret olarak eş zamanlı ve art zamanlı bir okuma sağlar. Kent morfolojisi yönüyle ise sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi ve değişimini okumak, mekansal değişimi değerlendirmekte bir araç olabilir. İstanbul kenti içinde seçilen dört tarihi kıyı meydanı özelinde sokak isimlerinin mevcut durumu ve değişimi üzerinden bir morfolojik okuma yapılmaktadır. Osman Nuri Ergin’in sokak isimlerine dair kayıtları ve İstanbul şehir rehberi verileriyle yapılan değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçların kentsel mekânın tarihsel okumasına ve mekânsal kurgusuna katkısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, sokak isimleri, değişim, Eminönü, Ortaköy, Büyükkada, Üsküdar

Giriş

Kentleşme sürecinde diğer semboller gibi sokak isimleri de sembolik bir anlam taşır. Sokak isimleri kentsel mekânın görülebilen anlamıdır. Kentin oluşumu ve değişimini okumak kentin fiziksel dokusu üzerinden olduğu kadar sokakların isimleri üzerinden de yapılır. Sokak isimleri evrensel değildir, bir kenti farklılaştıran kültürel bir bileşendir (Ferguson, 1988). Nitekim sadece yerin kimliğini ve lokasyonun adresini tanımlamaz, aynı zamanda mekânın sosyal ve kültürel kimliğini de ortaya koyar. Sokak isimleri fonksiyonel, tarihi, kültürel, yapısal bir işaret olarak eş zamanlı ve art zamanlı bir okuma sağlar.

Sokak isimlerinin mevcut durumu ve değişimiyle ilgili olan literatür genellikle kolektif bellek ve toplumsal algı ile etkileşimine odaklanmaktadır. İlişkili olarak geçmiş ile günümüz arasındaki adreslendirmenin değişim ve dönüşümünü sorgulamaktadır. Oysa sokak adlandırmalarının mekânın morfolojik örüntüsü ile ilişkisini değerlendiren çalışmalar azınlıktadır. Nora'nın¹ vurguladığı gibi, giderek daha fazla araştırmacı, arşivleme ve unutmaya korkusu nedeniyle belgeleri toplayarak “bellek depolama” yaratmaktan sorumludur. Diğer yandan Panerai² kentsel doku analizini kent içinde var olan bütünlerin kimliklendirilerek, bütünler arasındaki ilişki ve mantığın araştırılması olarak tanımlar. Kentsel dokunun ise var olma nedeni dokuyu oluşturan ada / yol sistemidir. Bu bağlantılar dinamiktir ve kolektif belleğin oluşumu ve değişiminde etkilidir.

Sokaklar, yapı adaları, parseller, binalar kentsel morfoloji çalışmalarında belirleyici mekânsal elemanlar olarak değerlendirilmektedir (Marshall, 2009). Kent morfolojisi yönüyle ise sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi

ve değişimini okumak ve değerlendirmekte kentsel tasarım odaklı çalışmalarda bir araç olabilir.

Araştırmanın Amacı ve Alt Hedefler

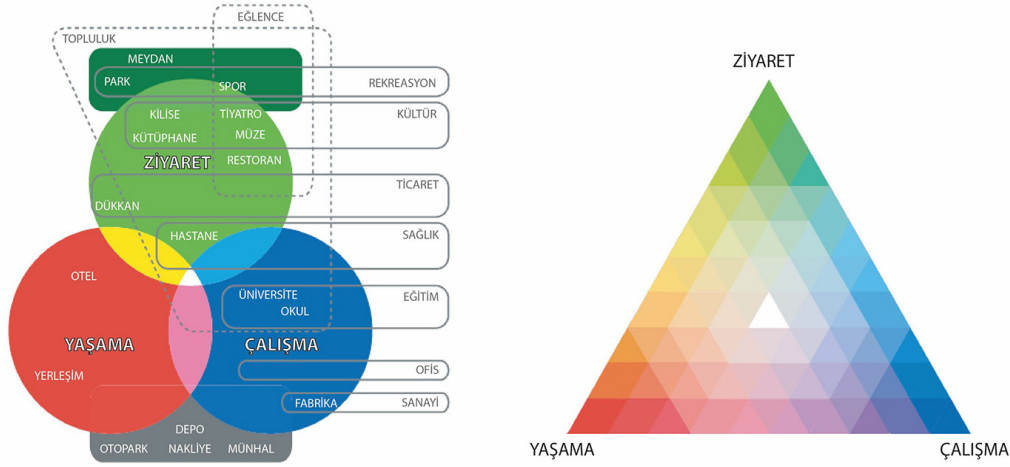
Sokaklar, kentte yaşayanların gündelik yaşamlarında sıkça kullandığı kamusal mekânlardır. Fiziksel kullanımı yanında sosyal, kültürel, ekonomik vb. birçok kullanımı daha bulunmaktadır. Bu nedenle sokakların tek bir açıdan incelenmemesi gerekmektedir (Jacobs, 1995).

1. Sokak isimlerindeki zamana bağlı değişimin kentsel mekan kurgusundaki doğal, yapılaşmış ve sosyo-kültürel çevre ile ilişkisini İstanbul kenti genelinde değerlendirmek, ve
2. Kentsel mekân bağlamında İstanbul kentinin dört önemli kıyı meydanı özelinde sokak isimleri ve mekan kullanımı arasındaki etkileşimi morfolojik olarak karşılaştırmaktır.

Yöntem

Araştırmada yöntem olarak İstanbul kenti için ilk sokak adlandırmalarını yapan Osman Nuri Ergin’in kayıtlarını değerlendiren iki çalışma Erol Ölçer’in Şehir, Sokak, Hafıza (2014) tarihli kitabı ve Ahmet Uçar’ın İstanbul Sokak İsimleri Tarihi (2010) verileri esas alınmıştır.

Bu çerçevede kayıtlı olan sokak isimlerinin ilk etapta **(i)** İstanbul genelinde mevcut sokak isimlerinin kentsel mekânla ilişkisi gösterilmektedir. İstanbul genelinde bahsi geçen kaynaklar esas olmak üzere Osman Nuri Ergin’in 1934 tarihli kayıtlarında eski ve yeni sokak isimleriyle tanımlanan 6269 sokak ismi Google haritalar üzerinden nokta veri olarak girilmiştir (Şekil 5). **(ii)** İkinci etapta ise kentin tarihi öneme sahip dört kıyı meydanı –Üsküdar, Büyükaada, Eminönü, Ortaköy- özelinde sokak isimlerinin kentin fiziki mekandaki değişim ve dönüşümüyle ilgisi sorgulanmıştır. Adı geçen meydanlar kıyıda 500 m yürüme mesafesinde analiz edilmiştir. Her meydan için *doku analizi, sokak genişliklerine bağlı sokak dokusu analizi ve 500 m içerisinde alan kullanım analizi* yapılmıştır. Alan kullanımında bilinen arazi kullanımı yerine yaşama, çalışma ve dinlenme alanları (Live+ work+ visit üçgeni) (Nes et al, 2012; Hoek, 2008 alıntı Dovey ve Pafka, 2018) tespit edilmiştir. Bu üçgene bağlı haritada üç temel işlev üç renk ile gösterilmiş ve işlevler (Şekil 1) kapsamında gruplanmış ve tanımlanmıştır. **(iii)** Üçüncü aşamada, meydanların yakın çevresi özelinde mevcut sokak isimlerine odaklanan üç *morfolojik analiz* yapılmıştır. Osman Nuri Ergin’in sokak isimlerine dair kayıtları ve İstanbul şehir rehberi verileriyle yapılan değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçların kentsel mekanın tarihsel okumasına ve mekânsal kurgusuna katkısı değerlendirilmiştir. Yapılan mekânsal ve morfolojik analizler yardımıyla geçmişten günümüze meydanların yakın çevresindeki sokak dokularının, sokakların adres verdiği yapısal, doğal çevreyle ilişkisi ve değişimini okunabilmiştir.

Şekil 1. Kentsel işlevler ve yaşama / çalışma / ziyaret LWV üçgeninin üst üste çakışması (Hoek 2008 alıntı, Dovey ve Pafka, 2018).

Bu analizlerin yapımında ArcGIS ortamında bağlantı tablolarına (attribute table) girilen veriler değerlendirilmiştir. Bu tablolarda Osman Nuri Ergin’in sokaklara verdiği *yeni isimlerin eski isimleriyle ilişkisi, sokak isimlerinin yerden aldığı referanslarının tespiti* yapılmıştır. Ayrıca İstanbul genelinde kayıtlı 6269 sokak ismi arasında sıklıkla kullanıldığı tespit edilen sokak isimleriyle meydan ve yakın çevresindeki isimler arasındaki ilişkiyi açıklayan haritalar üretilmiş ve yorumlanmıştır. Meydanların haritası üzerinde sokak akslarının çizgi ile temsil edildiği aksiyel haritadır. Burada her sokak basit bir çizgi ile temsil edilmektedir (Ratti, 2004, 2).

Türkiye’de ve İstanbul’da Sokak İsimlerinin Adlandırma ve Değişirme Uygulamaları

Tanzimat Reformlarını takiben, şehir merkezlerinde yeni yönetim alanları (çoğunlukla devlet daireleri de dahil) inşa edilmiştir. Bu kentsel değişim süreci kentlerdeki yangınlar ile hızlandırılmıştır. Ardından, açık kamusal alanlar, Batı dünyasında olduğu gibi Osmanlı kentlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu mekansal gelişmeler dışında, yönetim değişikliği de önemli bir rol oynamıştır. Yerel yönetimler kurumsallaşması ve merkezi yönetimin karar alma süreçleri etkili olmuştur. Bu dönemde çok sayıda sokak ismi- *Cami Sokak, Çeşme Sokak, Hamam Sokak*- sıklıkla kullanılmıştır.

Türkiye’de Sokak isimlerinin hayatımıza girmesi, Cumhuriyet’in ilk yıllarına rastlamaktadır. 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını kolaylaştırmak için sokaklara isim verme işi başlatılmıştır. Cumhuriyetin ilk sokak ismi düzenlemesi 20 Nisan 1927 tarihinde resmi gazetede yayınlanan Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun ile gelmiştir. Bu kanunun 5. Maddesi ile sokaklara isim yerine Numara verilebileceği hususları bulunmaktadır. Ardından 7 Ekim 1939 yılında çıkarılan kararnamelerde sokaklara isim verilmesi ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 21.03.1963 tarihinde çıkarılan Numaralama Yönetmeliğinde sokaklara isim verilmesi daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Erim, 2013 Alıntı; Ayataç ve Araz, 2016). Türkiye’de çıkarılan kanun ve yönetmelikler incelendiğinde tarihsel süreçte katkısı olan kişi isimlerinin sokak adlandırmasında kullanılmasının teşvik edildiği görülmektedir.

Istanbul genelinde sokak isimlerinin değişimi

Istanbul için 1858 tarihinde 6. Belediye Dairesi adı altında kurulan belediyenin ardından 1859 yılında ilk defa cadde ve sokak düzenlemesi yapılmıştır. Sokaklara dair nizamname ile ilk olarak Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sokaklara ad verilmiştir. 1900'lü yılların başlarında sokak tabelalarında dönemin alışkanlığı görülmekte, sokak levhalarının üst tarafında sokağın Fransızca ismi, altında ise Osmanlıcası yazılmaktadır. İstanbul sokak adlarının Osman Nuri Ergin tarafından değiştirilmeden önceki en son isimleri ve mevezileri 1922 tarihinde basılan Gedikpaşa Tiyatro Caddesi 25 numarada faaliyet gösteren İnşaat ve Keşfiyat Şehircilik Osmanlı Anonim Şirketi'nin “General Plan De Ville Constantinople” harita paftalarında görülmektedir (Şekil 2). Bu harita paftaları da Fransızca'dır.

Şekil 2. Istanbul, Turkey: Plan Général De La Ville De Constantinople. Feuille 1. Stamboul (<https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/Istanbul-geudik-1922>).

1927 Nüfus Sayımı çalışmalarında, 1003 sayılı “Sokaklara İsim Verilmesi Ve Binaların Numaralandırılmasını Öngören Kararname” gereğince sokak adlarının millileştirilmesi ve mükerrer olanlarının tamamına yeni isimler verilmesi çalışmalarında, İstanbul'da Şehremaneti Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Osman Nuri Ergin görev yapmıştır. Çalışmalarını 1934 İstanbul Şehri Rehberinde yayınlamıştır (Şekil 3). İstanbul sokak adlarının Osman Nuri Ergin tarafından değiştirilmeden önceki son isimleri harita olarak kayıt edilmiş ancak değişiklik sonrası için harita yapılamamıştır.

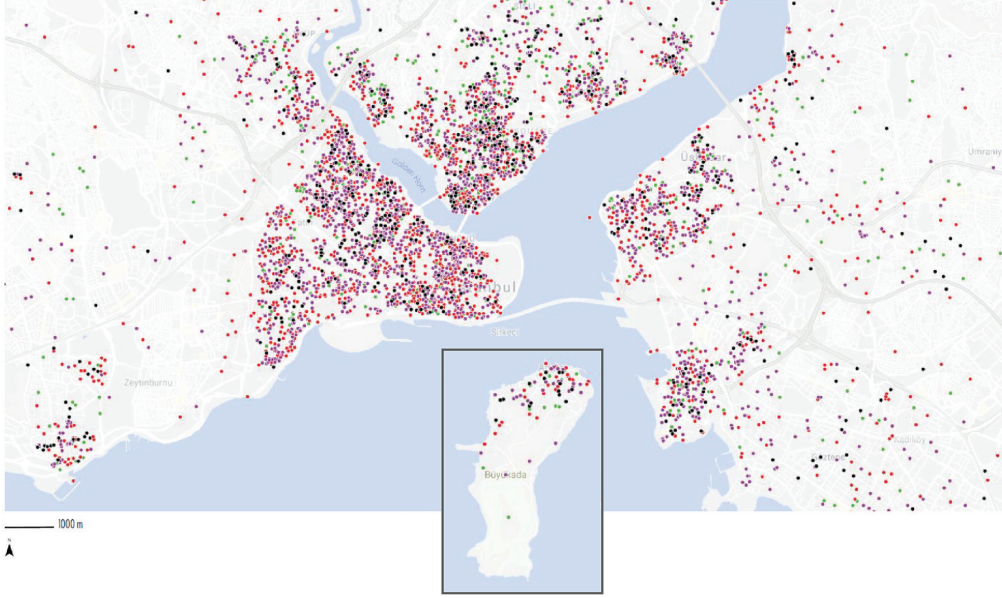

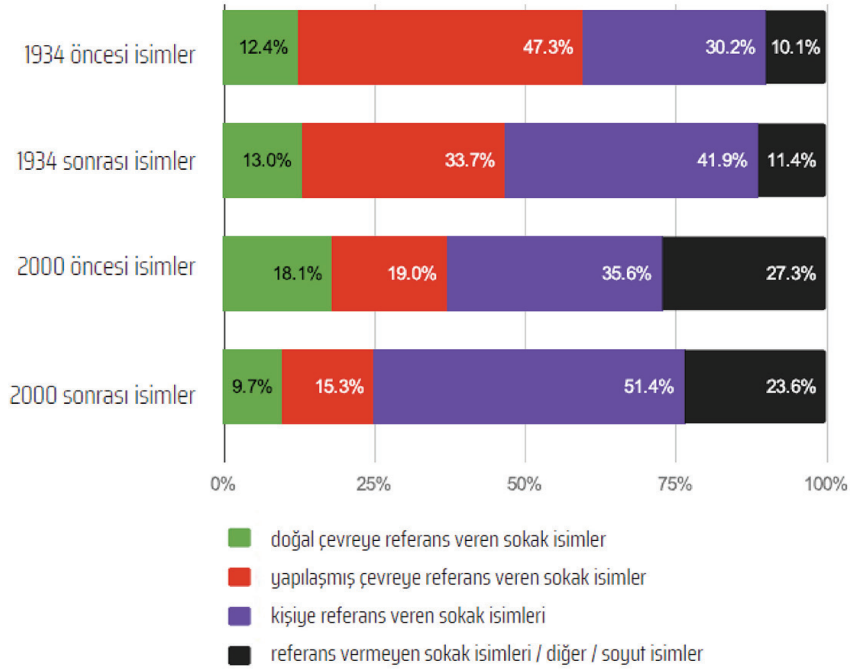
İstanbul genelinde mevcut sokak isimlerinin kentsel mekânla ilişkisi

İstanbul kenti genelinde Osman Nuri Ergin'in 6269 sokak isim kaydı nokta veri olarak Google harita üzerinde girilmiştir. Bu verilerin geneline bakıldığında Cumhuriyet sonrası 1934 yılı sokak isimleri mor renkle ifade edilmiştir.

Şekil 5. İstanbul'da yeniden adlandırılan sokakların fiziksel dağılımı (İBB Şehir Haritası, 2018).

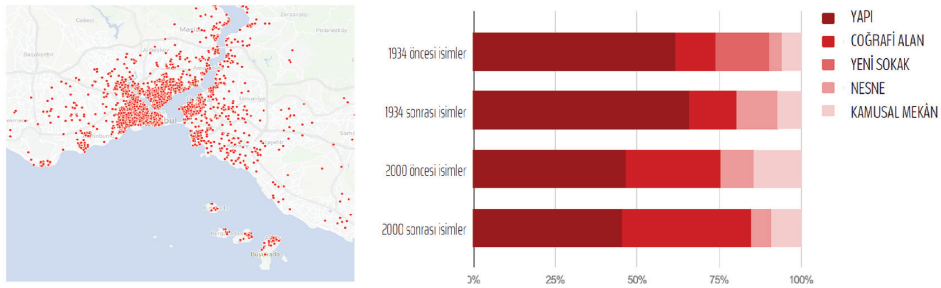
İstanbul kentindeki sokak isimlerinin değişimini değerlendirmek için en güncel veriler ise 2000 yılı sonrasındaki İBB meclis kararları olarak değerlendirmeye alınmıştır. 2000-2018 arasındaki değişen sokak isimleri ise 216 sokak verisi olarak kırmızı noktalar ile ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul il geneli için sokak isimlerinin *doğal çevre, yapılaşmış çevre ve sosyo-ekonomik çevreye referans veren* sokak isimleri nokta veri ile ayrıştırılarak kentteki dağılımı grafiklerde (Şekil 6-10) oran olarak ve izleyen görsellerde mekânsal olarak gösterilmiştir. İstanbul genelinde sokak isimlerinin referans verdiği çevreyle ilişkisine bakıldığında 1934'deki düzenleme öncesi sokak isimleri %12.4 doğal çevreden, % 47.3 yapılaşmış çevreden, % 30.2 beşeri çevreden referans almıştır. 1934 sonrası yeni sokak isimlerinin düzenlenmesinde ise % 41.9 beşeri çevre, % 33.7 yapılaşmış çevre ile tanımlandığı görülmektedir. 2000 yılı sonrasındaki meclis kararlarına bakıldığında çoğunlukla kent çeperinde % 51 oranında beşeri çevredeki kişi isimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

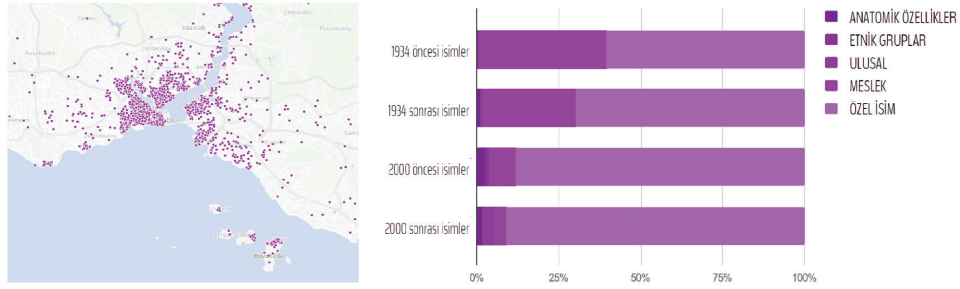
Şekil 6. İstanbul genelinde 1934 Öncesi ve sonrası ve 2000 yılı İBB Meclis Kararlarıyla yapılan sokak adlandırma değişikliklerinin referans verdiği çevreyle ilgisi.

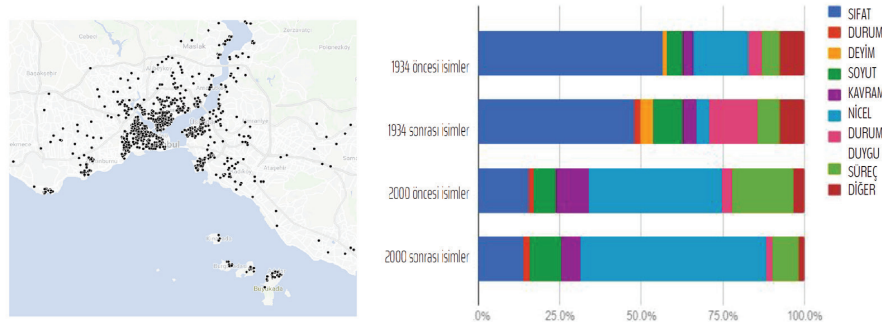
Şekil 7. İstanbul genelinde doğaya referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Şekil 8. İstanbul genelinde yapılaşmış çevreye referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Şekil 9. İstanbul genelinde beşeri çevreye referans veren isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Şekil 10. İstanbul genelinde çevreye referans vermeyen-soyut isimlerin dağılımı ve kapsamı.

Grafikler ve ilgili görsellerdeki verilere bağlı olarak genel bir değerlendirme yapıldığında;
- Doğal çevreye referans veren sokak isimleri, önemli ölçüde “Gümüş Sokak” ve “Taş(lı) Sokak” gibi doğal unsurlardan oluşmaktadır. Ayrıca “Dere(si) Sokak” ve “Bostan Sokak” gibi doğal yapılar büyük ölçüde mevcuttur.

- Yapılaşmış çevreye referans veren sokak isimleri sıklıkla “Cami Sokak” ve “Mescit Sokak”, “Hamam Sokak”, “Tekke Sokak”, “Çeşme Sokak” ve “Değirmen Sokak” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca, sıkça karşılaşılan bir sokak ismi olan “Mektep Sokak”, 1934 sonrasındaki düzenlemede “Okul Sokak” a dönüşmüştür. Örnekteki kamuya açık yapıların kentteki oryantasyon için faydalı olduğu öne sürülebilir. Coğrafi konumlara atıf yapan sokak isimleri 1934 döneminde çoğunlukla İstanbul’a referans verirken, 2000 sonrası değişimde Türkiye’nin farklı yerlerine referans vermektedir. Yine kamusal alanlarda benzer sıklıkta “mezarlık”, “kabristan”, “meydan”, “çıkma” gibi isimlendirmeler öne çıkmaktadır.

- Kişiyi referans veren sokaklarda mesleki isimler önceliklidir. Ayrıca “bey”, “ağa”, “baba”, “dede” ve “oğlu” gibi ön veya son adlarda kullanılmaktadır. Sokaklarda en çok kullanılan kişi isimleri “Ahmet” ve “Ali”dir. Sokak isimlerinde sıklıkla “yeni” ve “küçük” sıfatları tercih edilmektedir.

İstanbul Kentinin Dört Önemli Tarihi Meydanı ve Yakın Çevresinin Morfolojik Analizleri ve Sokak isimlerindeki değişimin kentsel mekândaki referanslarıyla değerlendirilmesi

Çalışmanın ikinci aşamasında kentsel mekânda tarihi kent meydanları özelinde morfolojik analizleri yapmak ve sokak isimlerinin mekandaki referanslarını, değişen mekan kurgusunun sokak isimleriyle ilgisini değerlendirmek amacıyla dört önemli kıyı meydanı (Şekil 11) özelinde –Eminönü, Üsküdar, Ortaköy ve Büyükada- karşılaştırılmıştır.

İstanbul’da kent meydanlarının tarihi geçmişine bakıldığında Haliç, Boğaz kıyıları ve Üsküdar kıyısı 15.yy’da henüz meydan olarak tanımlanmamaktadır. *Eminönü meydanı* Haliç kıyısında kentin duvarlarıyla sınırlanan alanda özellikle ulaşımın odak noktası olmuş bir meydandır. Yeni Cami ve Mısır Çarşısı meydanın en önemli mimari elemanlarıdır. Kentin önemli bir kıyı meydanı olduğu kadar tarihi değeri de bulunmaktadır. Üsküdar Anadolu’dan Avrupa’ya kıyı taşımacılığının önemli bir merkezi olarak kabul edilmektedir. 1930’lar da planlama ilkelerinin araç odaklı olmaya bağlamasıyla Üsküdar yine ulaşım aktarma noktası olması yanı sıra bir meydan olarak değerlendirilmiştir. İstanbul’un yollara bağlı yapılanma sürecinden etkilenen bir diğer meydanı da *Ortaköy* Meydanıdır. İstanbul’un iki kıyısını birbirine bağlayan ulaşım bağlantısı, 1854-1855 arasında Sultan Abdülmecit’in yaptırdığı Camisi ve Damat İbrahim paşa çeşmesi Meydanı tanımlayan iki temel mimari öğedir. *Büyükada* ise İstanbul’un Prens Adaları içerisinde en büyük olanıdır. 18 yy da yazlık evlerin sıklıkla bulunduğu bir yerleşmedir. Aya Nikola kilisesi en önemli mimari referansıdır (Ayataç ve diğ., 2018).

Şekil 11. Çalışmanın meydan özelinde değerlendirildiği dört tarihi meydanın İstanbul’daki konumu.

Meydanların morfolojik analizleri (i) Sokak genişliklerine bağlı doku analizi (ii) Meydanların doluluk- boşluk olarak mevcut ve değişen dokusunun analizi, (iii) kentsel işlev analizi yapılmıştır (Şekil 12).

İstanbul’un tarihi gelişim sürecinde seçilen bu kıyı meydanları kentsel çevrenin önemli odak noktaları olmuştur. Büyükada hariç diğer meydanlar Cumhuriyet dönemi fiziksel yapılanma sürecinin etkisinde kalmışlardır. Büyükada 1970’lerde dolgu alan ile genişletilmiştir. Eminönü, Ortaköy ve Üsküdar orta büyüklükte meydanlar olarak (5000-

15000 m2) olarak tanımlanırken, Üsküdar meydanı 25.000 m2 üzerinde büyük meydan sınıfındadır. Morfolojik olarak Eminönü, Üsküdar, Ortaköy ve Büyükkada organik dokuda meydanlardır. Bu morfolojik yapıları meydanın formunu da etkilemiştir. Eminönü, Üsküdar ve Ortaköy meydanları amorf formdadır. Büyükkada ise lineer bir doğrultuda gelişmiştir (Ayataç ve diğ., 2018).

Çalışmanın ikinci grup analizi ise bu meydanların 500 m yakın çevresindeki **sokak isimleri mekânsal verilerle karşılaştırılmıştır**. (i) Osman Nuri Ergin’in 1934 tarihle güncellediği sokak isimleri ile günümüz İBB Şehir rehberi verilerine göre isim değişikliği olan sokakların tespiti. (ii) İstanbul geneli için Osman Nuri Ergin’in 1934 tarihli rehberine göre tasnifi yapılan en yaygın sokak isim bilgileri üzerinden dört meydanın yakın çevresindeki sokak isimlerinin karşılaştırılması. (iii) İsim değişikliği olan sokakların yol genişliği ile ilgisi ve (iv) isim değişikliği olan sokakların kentsel işlevlerle karşılaştırılmasıdır. İzleyen bölümlerde bu iki grup analiz sonuçları dört meydan için karşılaştırmalı ve ortak olarak verilmiştir.

Meydanların Morfolojik Analizleri

Meydanların morfolojik analizleri kapsamında değişimler izlenmektedir (Şekil 12). *Eminönü meydanı ve çevresi* Haliç ile olan ilişkisiyle Roma döneminden itibaren deniz ticareti, gümrük ve depolama işlevlerini barındırmıştır. İstanbul’un Fethi ile birlikte dini ve yeni ticari yapılar özellikle meydan yakın çevresini biçimlendirmiştir. Bu bölgenin yapılanmasındaki ve dokusundaki en büyük değişim 19. Yy daki modernleşme reformları olduğu kadar büyük yangınların etkisiyle de olmuştur (Çelik, 1998). Meydan ve çevresi büyük Hocapaşa yangını ardından yeni açılan yollar ve iki yakayı birbirine bağlayan köprü geçişleri ile biçimlenmiştir. 1970 yılı ile günümüz dokusu karşılaştırıldığında da özellikle kıyıda kaybolan doku izlenmektedir. Mısır çarşısı, Yeni cami ve diğer tarihi yapılar olarak varlığını ve etkisini sürdürmektedir.

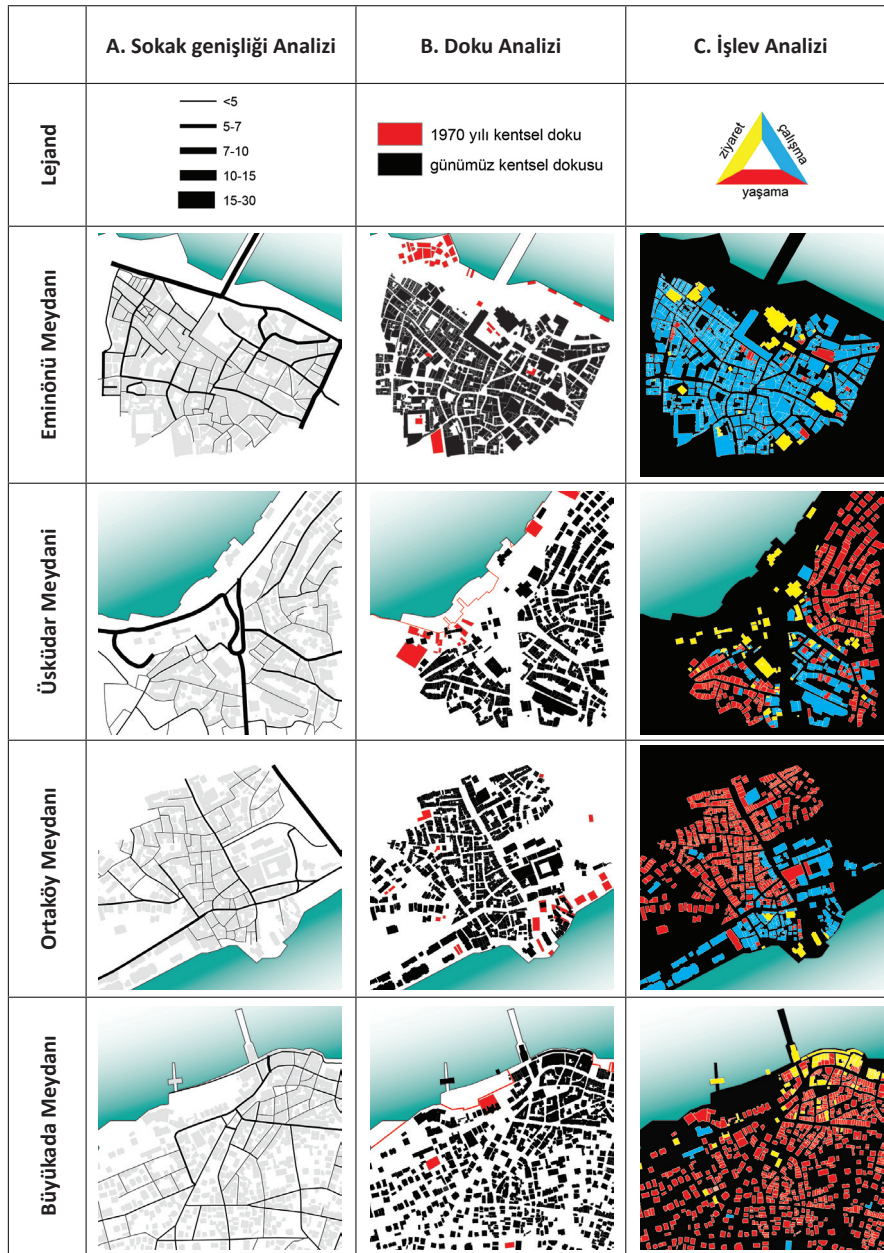
Üsküdar semti kadar eski olan tarihi unsurları ve kentin kıyısı ile olan ilişkisi iki yakayı birbirine bağlama işleviyle gelişmiştir. Bugün meydan olarak atıf alan alanda ulaşım aktarma alanı olarak tasarlanmakta ve gelişmektedir. Arazi kullanımı bakımından karma bir yapıya sahip olan Üsküdar sahil boyunca genel olarak ziyaret alanlarından oluşmakta, iç bölgelere doğru ise yaşam alanları bulunmaktadır. İki alan arasında dikkati karma fonksiyonlu fakat ağırlık olarak çalışma alanları yer almaktadır. Özellikle genel akslarda bulunan bu alanların ulaşılabilirliği yüksektir. Söz konusu yolların isimleri Cumhuriyet sonrasında revizyona uğramış, günümüze kadar o şekli ile ulaşmıştır (Uçar, 2010).

Ortaköy’ün tarihinden gelen en önemli özelliği farklı kültürlerden Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarının ve farklı inançların bir arada dostluk içinde yaşamasıdır ve bu özellik günümüze kadar gelmiştir. Ortaköy’e bugünkü çehre ve özelliğini kazandıran, iskelenin arkasındaki Ortaköy Meydanı’nın en belirgin ve egemen mimari ögesi Ortaköy Camii’dir. Mehmed Ağa tarafından 18. yy’ın başlarında yaptırılan cami, Abdülmecid tarafından tamamen yıktırılarak denize uzanan rıhtım üzerine 1854-1856 yıllarında Mimar Nigoğos Balyan’a yeniden yaptırılmıştır. Ortaköy Meydan ve çevresi, sanat atölyeleri, kahveler, bar ve lokantalar, pazar günleri açılan eliş, antika ve sanat pazarıyla, gece gündüz canlı bir buluşma merkezidir. (Erdoğan ve Ayataç, 2015).

Çeşitli dönemlerde değişik isimlerle tanınmış olan İstanbul Adalarının en büyüğü *Büyükkada* dır. Diğer adalar gibi burası da tarih içerisinde daha çok bir dinlenme yeri olarak rol oynamıştır. Kimi zaman Prenslerin, soyluların, imparatorların, keşişlerin ve

rahiplerin sürgün ve sığınma yeri olmuştur; kimi zaman da dinlenmek, eğlenmek ve ilham için aranan bir mekan olmuştur. Büyükada'nın yerleşme tarihinde manastırların önemli bir yeri vardır. Ancak yerleşim çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde ise, uzun zaman önemli bir yerleşme alanı olmamıştır. Bu dönemde daha çok yabancılar ve İstanbul azınlıkları için sayfiye yeri olarak kalmıştır. Bu gün Ada'nın kuzeyinde yoğunlaşan yerleşim, Osmanlı döneminde başlamış, 19. yüzyılın ikinci yarısında hızla artmıştır. 19. Yüzyıla ait ev, köşk ve yalıların yerini 1950den itibaren betonarme binalar almaya başlamıştır. Bu eserlerin bir çoğu ise bakımsızlık nedeniyle yıkılmıştır. Büyükada Kültür ve Turizm Bakanlığınca Sit alanı ilan edilmiş ancak sokak isimleri korunamamıştır (Garipağaoğlu, 1998).

Şekil 12. Meydanların morfolojik analizleri.

Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma

Meydan ve yakın çevrelerindeki sokak isimlerindeki değişimin kent morfolojisiyle ilişkisi

Bu bölümde, adı geçen ve incelenen meydanların yakın çevresindeki sokak ve cadde isimlerinin 1934 ve günümüz arasındaki değişimin değerlendirilmesi ve sokak isimlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır (Şekil 13, Tablo 1).

Eminönü Meydan ve yakın çevresindeki bugünkü sokak isimlerinin büyük bir kısmı Cumhuriyet öncesi verilen isimlerdir fakat bir kısmı ise Cumhuriyet sonrası değişmiştir. Günümüze kadar ulaşan isimlerin büyük bir kısmı kişiye referans vermektedir. Yeni Caminin bulunduğu çevrede camiye atıfta bulunan sokak isimleri bulunmaktadır. Diğer meydanlara kıyasla Eminönü meydanı ve çevresinde Osman Nuri Ergin’in Şehir rehberi kayıtlarında en az isim değişikliği olan sokaklardır. Sokak isimleri kişi, nitelik veya yapılar referans vermektedir, bu da bölgenin işlevsel karakterini yansıtmaktadır. Ziyaret alanlarında camiler ve türbelere (ve onlarla ilişkili kişilere) atıf yapan sokak isimleri (örnek: *Açık Türbe Mektebi Sokak*, *Selam-ı Ali Efendi Caddesi*, *Şemsi Sinan Caddesi*, *Şeyh Cami Sokak*), ticaret alanlarının bir kısmında ise pazara atıf yaptığını görmek mümkündür (örnek: *Uncular Caddesi*,) . Bununla ilişkili olarak meydan ve çevresindeki sokak isimlerinin geçmişte en yaygın sokak isimleri ile bağdaştığı da söylenebilir (örnek: *Hakimiyet Milliye Caddesi*, *Evliya Hoca Sokak*). Bölgede doğal çevreye referans veren sokak isimleri çok az miktardadır.

Anadolu yakasının en eski yerleşimi olan Üsküdar “Altın Şehir” olarak adlandırılmıştır. İstanbul’un en önemli yerleşim alanı olarak Osmanlı Döneminde önemli imar faaliyeti geçirmiştir. Okullar, eğitim kurumları, kıyıda özellikle yalılar ve büyük koruları ile ünlü bir semttir. Kıyıya paralel uzanan Paşa Limanı caddesi ismini Üsküdar ile Kuzguncuk arasına çeşmeler grubu yaptıran Sadrazam Hüseyin Avni Paşadan almıştır. Bu bölgede çeşmelere atıf yapan sokak isimleri özellikle yaptıranların adıyla anılmaktadır (örnek; *Valide Çeşmesi sokak gibi*) (Üsküdar Belediyesi, 2013).

Ortaköy literatürdeki tanımıyla; “Osmanlı zamanında Yıldız Sarayının hemen yanında yer aldığı için Saray Artıklarıyla beslendikleri için “ Ortaköy’e Duman Tütmez “ denilmekteymiş. Ortaköy’ün eskilerden beri en önemli özelliği Ermeni, Yahudi, Rum ve Müslüman Cemaatinin yan yana sorunsuz yaşaması olarak tanımlanıyor. Ortaköy’ün aslında farklı isimleri olmuş. İlk bilinen ismi Mesa Hora, daha çok Rumların verdiği bir isimmiş, bir başka verilen ad Arkheon olmuş, bir başkası da Aya Fokas.” Sokak isimleri çoğunlukla beşeri çevreden yani kişi isimlerinden referans almaktadır. Portakal yokuşu ismini II. Abdülhamid zamanındaki Maliye “Nazırı Mikail Portukal Paşa” dan almıştır.

Büyükkada meydan çevresindeki sokak dokusu ve sokak isimleri değişime uğramamıştır. Bunun yerine yabancı kelimeleri içeren sokak isimleri, sözcüklerin Türkçe harflerle düzeltileceği şekilde Türkçeleştirilmiştir (örn. “*Yorgolu Sokak*” - “*Yörük Ali Sokak*”). Veri setinin bu okuması, daha önce açıklandığı gibi Türkiye’de 20. yüzyılın ilk yarısında birkaç demografik değişiklik yapıldıktan sonra Türkleştirme süreciyle eş zamanlıdır (Okutan, 2009). Büyükkada dar sokaklar daha çok doğal çevreye ait isimlendirmeye sahiptir. Ayrıca bu sokak isimleri “*yokuş*”, “*çıkma*” gibi morfolojik yapıyı temsil etmektedirler.

	D. Sokak İsim Değişiklikleri	E. Sokak İsimleri Referansları	F. En Yaygın Sokak İsimleri
Lejand	<ul style="list-style-type: none"> İsim değişikliği var İsim değişikliği yok	<ul style="list-style-type: none"> Doğal Çev.Ref. Yapılaşmış Çev. Ref. Kisi İsmine Ref. Referans Vermeven	<ul style="list-style-type: none"> 1934 öncesi en yaygın sokak i. 1934 sonrası en yaygın sokak i Diğer
Eminönü Meydanı			
Üsküdar Meydanı			
Ortaköy Meydanı			
Büyükdada Meydanı			

Şekil 13. Meydan ve yakın çevresindeki sokak isimlerindeki değişimin izlenmesi.

Tablo 1. Meydan ve yakın çevresindeki sokak isimlerindeki değişim oranı.

	Toplam sokak sayısı	İsmi değişen sokak sayısı	İsmi değişen sokak yüzdeliği
Eminönü	106	35	33%
Üsküdar	118	33	30%
Ortaköy	82	32	39%
Büyükada	93	28	30%

Meydanlar özelinde sokak isimlerinin değişimine bakıldığında oran olarak en fazla Ortaköy Meydanı çevresinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). Eminönü ve Üsküdar meydanlarının özellikle doku anlamında değişime maruz kalması, özellikle kıyıdağı dokunun süreçte kaybolması ile açıklanabilir. Büyükada'daki değişim ise isimlerin Türkçeleşmesi ile gelen değişimdir.

Tablo 2. İstanbul'da yaygın kullanılan sokak isimleri.

	1934 öncesi isimler (değişimden önceki) isimler		1934 sonrası isimler (değişimden önceki) isimler		2000 sonrası (değişimden önceki) isimler		2000 sonrası (değişimden sonraki) isimler	
	Sokak ismi	Adet	Sokak ismi	Adet	Sokak ismi	Adet	Sokak ismi	Adet
1	Çeşme	205	Çeşme	334	Şehit	8	Şehit	24
2	Cami	204	Paşa	205	Kültür	8	Ahmet	7
3	Paşa	133	Cami	181	Ahmet	8	Gazi	5
4	Efendi	117	Bey	145	Mezarlık	6	Ali	4
5	Bey	107	Hacı	100	Ali	6	Kültür	4
6	Mektep	99	Efendi	98	Elmalı	2	İlhan	3
7	Bostan	92	Ali	80	Gazi	2	Yılmaz	3
8	Hamam	88	Mektep	79	Gül	2	Serdar	3
9	Hacı	78	Ağa	78	Fatih	2	Kemal	2
10	Ağa	74	Hamam	76	Malazgirt	2	Fatma	2

Günümüzde en yaygın sokak isimleri değerlendirmesinde İstanbul Geneli için bakıldığında Osman Nuri Ergin'in 1934 tarihli düzenlemesi öncesi eski ve sonrasındaki yeni sokak isimlerine bakıldığında 6269 sokak ismi içerisinde öne çıkan isimler tabloda (Tablo 2) verilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında ilk 10 isim içerisinde yapılaşmış çevreye referans veren (Çeşme, Cami, Mektep, Hamam) isimler önceliklidir. Devamındaki isimler kişilere referans veren (*Paşa, Efendi, Hacı, Ağa*) isimlerdir. Günümüzdeki yeni isimler ise İBB Şehir rehberi verilerine göre, çoğunlukla kişilere atf yapan isimler olarak tanımlanmaktadır.

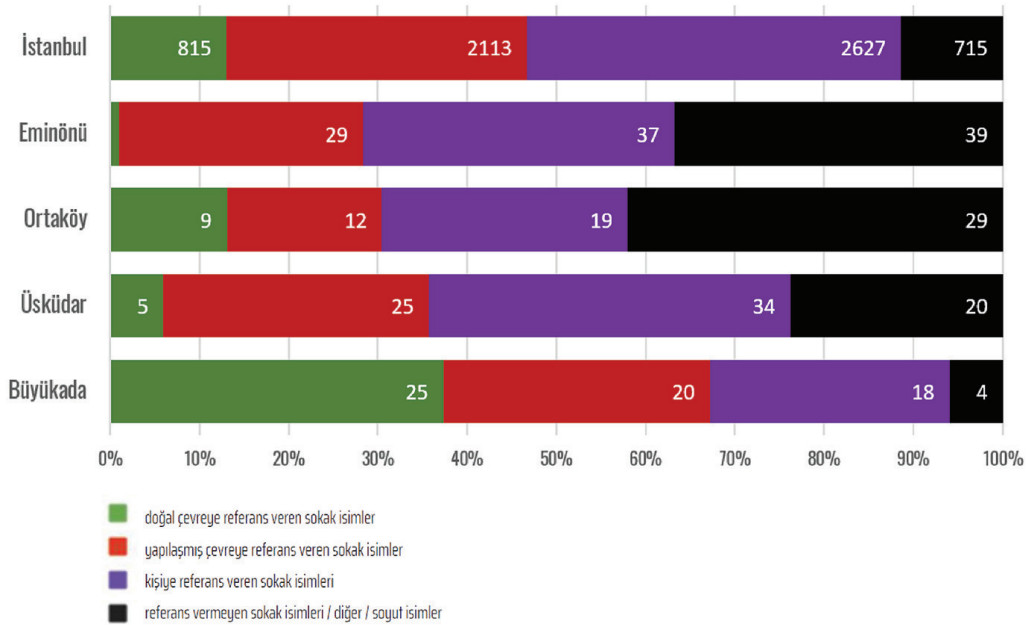
En yaygın sokak isimleri ile ilişkilendirdiğimizde Eminönü'nde hem 1934 öncesi hem de sonrası sokak isimleri en çok camilere referans vermektedir. Özellikle referanslar Yeni Camii ve çevresine yoğunlaşmakta (*Yeni Camii Sokak*). Ortaköy'de ise hem 1934 öncesi hem sonrası sokak isimleri Ortaköy Camii ve meydanına referans vermektedir (*Ortaköy Camii Sokak, Ortaköy Meydan Sokak*). Üsküdar'da en çok çeşmelere referans verilmekte (*Selmanağa Çeşme, Kassam Çeşme*). Büyükada'da sokak isimleri en çok doğal çevreye

referans vermesine rağmen değişiklik bakımından en çok ‘Bey’ ve ‘Hacı’ içeren kişi isimlerine atıf yapmaktadır (*Necip Bey Sokak*).

Tablo 3. Analizi yapılan kıyı meydanlarındaki yaygın kullanılan sokak isimleri.

1934 öncesi en yaygın sokak isimleri					1934 sonrası en yaygın sokak isimleri						
	İstanbul	Eminönü	Ortaköy	Üsküdar	Büyükkada		İstanbul	Eminönü	Ortaköy	Üsküdar	Büyükkada
Çeşme	205	2		6		Çeşme	334	2		5	
Cami	204	9	2	5	1	Paşa	205	4		4	
Paşa	133	4		4		Cami	181	7	2		1
Efendi	117	2		2		Bey	145	1			1
Bey	107	1			3	Hacı	100	1		3	2
Mektep	99			1		Efendi	98	2		2	
Bostan	92					Ali	80		2	2	
Hamam	88	3		2		Mektep	79				
Hacı	78	1		3		Ağa	78		1	4	
Ağa	74		1	5		Hamam	76	2		3	

Şekil 14. Meydanlar ve çevresindeki sokak isimlerinin referansları.

Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma

Sonuç ve Değerlendirme

Sokaklar, kentte yaşayan insanların kamusal alana adım attıkları ilk mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu sebeple sokaklar; gündelik yaşantımızda, kentin kimliğinde, toplumsal bellekte önemli bir yere sahiptir. Böyle kritik öneme sahip alanlar tarihten bu yana bir takım müdahalelere maruz kalmıştır. Cadde ve sokak adlandırmaları bir müdahale olarak değerlendirilmektedir çünkü sürekli tekrar edilebildiğinden isimler dile yerleşmekte ve geçmişin yeniden kurgulanırılmasında, yapılandırılmasında ve algılanmasında aktif bir role sahip olmaktadır.

İstanbul genelinde Osman Nuri Ergin’in 1934 tarihli ilk şehir rehberinde kayıtlı sokak isimlerindeki değişim üç nedenle yapılmıştır. 1. İsimsiz sokakların tespit edilmesi, mükerrer isimlerin birbirine uyumlu biçimde değiştirilmesi, 2. Müstehcen, milli olmayan ve hoş olmayan sokak isimlerinin değişmesi ve 3. İsimsiz ve yeni açılan sokaklara isim verilmesidir. Günümüzde kent genelinde İBB Belediye meclisinin 2000 sonrasındaki kararlarıyla yapılan değişiklikler kentin tarihi merkezi dışında çeper yerleşmelerde sıklıkla görülmüştür. Bu değişimlerde yaşanan toplumsal olaylar, önemli kişilerin isimlerinin verilmesi veya bazı isimlerin güncelliğini yitirmesi, anlamını değiştirmesiyle ilgi kurularak yapılmaktadır.

Araştırmanın meydanlar özelinde kent mekânıyla ilgi kuran analizlerine göre süreçteki isim değişiklikleri ise daha çok kent dokusunun değişmesinden ve özellikle yabancı isimlerin Türkçeleştirilmesiyle olmuştur. İncelenen kıyı meydanlarının kentteki değişimlerden etkilenmesiyle ortaya çıkan yeni durumlarında bile yere referans veren yapılaşmış çevreye ait isimler varlığını sürdürmektedir. Kent genelinde de meydanlar özelinde de kişilere referans veren isimler halen çoğunluktadır. Mekânda bu kişilere ait somut izler ve adresler gelecek araştırmalar kapsamında detaylı olarak sorgulanabilir.

Sokak isimlerinin kentsel mekandaki adreslendiği çevreleri değerlendirdiğimiz tüm araştırmamızda (Suher ve diğ., 1996; Araz ve Ayataç, 2016) kentsel mekana dair izlerin sokak adlandırmalarıyla örtüştüğüdür. Kentteki cadde ve sokak adlandırmalarının halkı bilgilendirecek, kente kimlik kazandıracak ve toplumsal bellek yaratacak şekilde düzenlenmesi ile, kuşaklar arası iletişim ve anlaşmanın sağlanmasına, kent belleğinin korunmasına, zengin kimlik bileşenlerine sahip olan kentin tüm özelliklerinin vurgulanmasına ve özellikle bu çalışmamızda görüldüğü üzere kentteki referans veren öğelerin mekânsal olarak kalıcılığının sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

Ayataç H., Araz, S. (2016). Cadde ve Sokak Adlandırmalarının (Kentsel Toponimi) Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi; Ayvalık ve Cunda Örneği. Şehir Medeniyet Dergisi, 5 (11), 506-518.

Ayataç, H., Türer Başkaya, F.A., Kürkcüoğlu E., Çelik, Ö., Becerik, S. (2018). Alterations Within the Coastal Environments- Case of the Coastal Squares of Istanbul Megacity. *Sea Level Rise and Coastal Infrastructure* (ed. Y. Zhang, Y. Hou, X Yang). Intech Rijeka 4, 41-58.

Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dovey K., Pafka, E., Ristic, M. (2018). *Mapping Urbanities: Morphologies, Flows, Possibilities*, New York: Routledge.

Erdoğan B.D., Ayataç, H. (2015). Assessment of Urban Identity Characteristics in public places: A case study of Ortaköy Square. *ITU A/Z 12* (1), 115-125.

- Ferguson, P. P. (1988). Reading City Streets. *The French Review* 61 (3), 386-397.
- Garipğaoğlu, N. (1998). İstanbul Adalarında Korunması Gereken Tarihi Doku Büyükada Örneği. *Marmara Geographical Review* 0 (2), 75-94.
- Jacobs, A.B. (1995). *Great Streets*, Cambridge: MIT Press.
- Marshall, S. (2009) *Cities, Design and Evolution*, London: Routledge.
- Nora, P. (2006). *Rethinking France; Les Lieux de Memoire, Vol. 2: Space*, Chicago: University of Chicago Press.
- Okutan, M. Ç. (2009). *Tek Parti Dönemi Azınlık Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ölçer, E. (2014). Şehir Sokak Hafıza: Kuyulu'dan Biçki Yurduna Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Panerai, P. (1999). *Analyse Urbaine*, Marseille: Parenthèses Editions.
- Ratti, C. (2004). Space Syntax: Some Inconsistencies. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science* 31 (4), 487-499.
- Suher, H. Ocakçı M. Karabay., H. (1996). İstanbul Metropolitan Şehir Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi. İstanbul 2020 Sempozyumu Bildiriler 17-19 Nisan.1996, 57-72.
- Uçar, A. (2010). *İstanbul'un Sokak İsimleri Tarihi*, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları.
- Üsküdar Belediyesi (2013) Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi (ed. H. Ekiz), İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür yayınları.

---

¹ Pierre Nora, Les Lieux de Mémoire, Paris, Gallimard, 1984-1992

² Philippe Panerai, Analyse urbaine, Marseille, Parenthèses Editions, 1999